

פרשת עקב

בין מדבר לנהר - שבחה הכפול של הארץ בפרשה

מאת הרב אלחנן סמט

- א. בין המדבר לבין ארץ הבחירה
- ב. בין ארץ הנהר לבין ארץ הבחירה
- ג. ארץ הבחירה בין מדבר לנהר

בשני מקומות בנאומו של משה בפרשתנו נידון שבחה של הארץ היעודה. מן העניין לבחון כל אחד מהם בנפרד, וכן להשוותם זה לזה כדי לעמוד על השווה ועל השונה ביניהם.

א. בין המדבר לבין ארץ הבחירה

לראשונה נזכר שבחה של הארץ בפרק ח', ז-י:

- ח', ז כי ה' א-להיך מביאך אל ארץ טובה:
- ארץ נחלי מים, עֵינַת ותהמת יצאים בבקעה ובהר.
- ח ארץ חטה ושערה וגפן ותאנה ורמון, ארץ זית שמן ודבש.
- ט ארץ אשר לא במסכנת תאכל בה לחם, לא תחסר כל בה, ארץ אשר אבניה ברזל ומהרריה תחצב נחשת.
- י ואכלת ושבעת וברכת את ה' א-להיך על הארץ הטבה אשר נתן לך.

ניתן להיווכח בנקל בחשיבותה הרבה של התיבה 'ארץ' בקטע הזה: היא חוזרת בו 7 פעמים כמילה מנחה, ובחמש הופעותיה המרכזיות היא משמשת כאנפורה: היא ניצבת כנושא בראשם של חמישה משפטים רצופים. בכך היא קובעת באוזני המאזין (או בעיניו של הקורא) את נושא הקטע כולו, את מקצבו ואת מבנהו הפנימי.¹

על פי בחינת ההקשרים השונים שבהם מופיעה המילה המנחה מתברר מבנהו הכיאסטי של הקטע שלפנינו, כדלהלן:

1. ארץ טובה (ה' א-להיך מביאך אליה).
2. ארץ נחלי מים עֵינַת ותהמת יצאים בבקעה ובהר.
3. ארץ חטה ושערה וגפן ותאנה ורמון.
4. ארץ זית שמן ודבש.
5. ארץ אשר לא במסכנת תאכל בה לחם...
6. ארץ אשר אבניה ברזל ומהרריה תחצב נחשת.
7. הארץ הטבה (ה' א-להיך נתנה לך ואתה מברכו עליה).

בהופעות 1 ו-7 מכונה הארץ "טובה", בלא פירוט של תכונה מתכונותיה. בשתייהן מדובר על כך שה' א-לוהיך מביאך אליה או שנתנה לך, אלא שב-1 הארץ עודנה יעד שלא הוסבר מה טיבו ומה טובו, ואילו

¹ חשיבותה המרכזית של המילה "ארץ" בפסקה זו הוכרה בהלכה. בתלמוד, בפרק שישי של מסכת ברכות, דף מא ע"א, מובאת מימרא זו: "אמר רב יוסף ואיתימא רבי יצחק: כל המוקדם בפסוק זה מוקדם לברכה, שנאמר 'ארץ חטה ושערה וגפן ותאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש'". בעמוד ב שם מובא המעשה הבא (בתרגום לעברית): "רב חסדא ורב המנוגא היו יושבים בסעודה. הביאו לפניהם תמרים ורימונים. נטל רב המנוגא ובירך בראשונה על התמרים. אמר לו רב חסדא: אין אדוני סובר את מה שאמר רב יוסף, ויש אומרים ר' יצחק, 'כל המוקדם בפסוק זה קודם לברכה'! אמר לו: זה (- התמרים) שני לארץ וזה (- הרימונים) חמישי לארץ. אמר לו: מי ייתן לנו רגליים של ברזל ונשמשך (רש"י: ונלך אחריו תמיד)". הרי שחשיבותם של שבעת המינים (לעניין הקדמת ברכתם לפחות) אינה תלויה במיקומם ברשימה אלא בקרבתם למילה המנחה "ארץ".

ב7-, לאחר פירוט שבחי הארץ (בהופעות 2-6), חוזרת התורה ומסכמת: לאחר כניסתכם אליה ואכילתכם מטובה, תברכו את ה' על הארץ הטובה (הפעם בה"א הידיעה) אשר נתן לכם.

בהופעות 2 ו-6 מתוארים אוצרות הטבע שבהם נתברכה הארץ: ראש לכול - המים הנובעים בה בבקעה ובהר והמאפשרים קיומה של חקלאות, שהם אוצר הטבע הנחוץ ביותר. במקביל - המחצבים המצויים באדמתה, ברזל ונחושת, המאפשרים חרושת וייצור כלים לחקלאות, לשימוש ביתי ולייצור כלי נשק. הופעות 3-4-5 הן לב הקטע. בהן פירוט שבעת המינים שנשתבחה בהם הארץ - הם הגידולים החקלאיים המאפיינים אותה. בהופעה 3 נזכרים שני מיני התבואה ושלושה מיני הפרות המשמשים למאכלו של האדם, ובמקביל נאמר בהופעה 5 כי ה'לחם' (שהוא עשוי חיטה או שעורה) יהא מצוי בארץ בשפע, ביחד עם שאר מאכלים. בהופעה המרכזית 4 - נזכרים השמן והדבש (- הבא מן התמרים, כפירושם של חז"ל, והוא דבר הלמד מעניינו²). במה זכו הללו לעמוד במוקד³?

הבה נבחן שוב את ההתפתחות הקיימת בתוך כל צמד מקביל, וננסה לראות האם קיימת שיטה אחידה בכל הצמדים. נעשה עתה את דרכנו בכיוון הפוך מזה שהלכנו בו קודם: מן המרכז החוצה. מה בין החיטה והשעורה המוזכרות בהופעה 3 ללחם שבהופעה 5? התשובה על כך היא שביניהם מפרידות 8 ממלאכות הפת. ⁴ החיטה והשעורה גדלות בארץ בצורה גולמית, וכשלעצמן אינן רגילות להיאכל (אלא בדרך עראי או בדרך שאינה נפוצה כקלי וכרמל). אולם באמצעות סדרת פעולות של האדם, שבהן הוא משקיע את כוחו ואת חכמתו - סדרת מלאכות הפת - הוא הופך את החיטה ואת השעורה ללחם. הלחם הוא אפוא דרגת התפתחות גבוהה יותר של ניצול טובה של הארץ, ביטוי לשיתוף הפעולה בין האדם לאדמה.⁵

המים הזורמים בנחליה של הארץ בהופעה 2 נובעים מאליהם בעיינות היוצאים בבקעה ובהר. האדם יכול לאגור מים אלו או לכוון את זרימתם של הנחלים בדרך שתשקה את שדותיו. אולם כדי להפיק לשימוש של האדם את הברזל והנחושת הנזכרים בהופעה 6 - האצורים באדמת הארץ ובסלעיה - דרוש מאמץ אנושי ניכר ומתוחכם. השוואת הפעלים בשתי הופעות אלו תבהיר את ההבדל ואת ההתפתחות: המים "יוצאים" בבקעה ובהר, ואילו את הנחושת "תחצוב" אתה האדם מהרריה. אף כאן: הפקת המחצבים היא דרגת התפתחות גבוהה יותר של ניצול טובה של הארץ: מימוש הפוטנציאל הטמון בה, הנעשה בחכמתו ובחריצותו של האדם.

אף ההתפתחות בין הופעה 1 להופעה 7 קשורה באותו עיקרון: בהופעה 1 האדם הוא פסיבי: ה' "מביאו" אל ארץ טובה. אולם לאחר שבחריצותו הפיק מן הארץ את טובה ואת מיטבה - חרש, זרע וקצר, נטע ואסף פירותיו, אפה את לחמו והפיק מן הארץ מחצבים, וזכה לאכול ולשבוע - הוא פונה ביזמתו אל ה' ומברך אותו על שהביאו לארץ הטובה ונתנה לו.

נסכם ונאמר כי ההתפתחות בין המחצית הראשונה של הקטע לבין המחצית השנייה, המקבילה לו, היא התפתחות בין טובה הנתון של הארץ - המצוי בה או המתקבל ממנה בצורתו הגולמית - לבין מה שהאדם יוצר ומשנה על בסיס המצוי בארץ.

עתה אנו מגיעים להופעה המצויה במוקד המבנה הזה: "ארץ זית שמן ודבש". מצד אחד מצוי צמד זה ברשימת פרותיה של הארץ - הוא מכיל שניים מתוך שבעת המינים הגדלים בה - ואם כן הוא שייך למחצית

² אין זה סביר שמדובר בדבש דבורים, שהרי הדבש בפסוק זה חותם רשימה של גידולי קרקע המאפיינים את חקלאותה של הארץ (דבש דבורים אינו מגידולי קרקע, ובתקופת המקרא נאכל רק כשנמצא בטבע. גידול דבורים לשם הפקת דבש בארץ ישראל הוא תופעה מאוחרת מאוד). השיקול שהנחה את חז"ל בזיהוי הדבש עם התמר היה הצורך למצוא פרי האופייני לחקלאותה של הארץ שאינו מצוי ברשימה הקודמת ושניתן להפיק ממנו דבש.

³ לדעת ר' עובדיה ספורנו חשיבותם של זית שמן ודבש היא בכך "שהם מעדני מלך" - דהיינו מותרות. אולם נדמה שבכך אין לענות על שאלתנו: אם הללו מותרות, אין הם ראויים לעמוד במרכז אלא דווקא בשוליים. מלבד זאת, השמן היה מצרך נחוץ לשלושה צרכים חשובים של האדם: למאכל, לסיכה ולמאור. אף התמר, נראה שהיה מרכיב חשוב בתזונת האדם באזורי גידולו.

⁴ 11 מלאכות הפת מנויות ברשימת ל"ט אבות המלאכה האסורים בשבת במשנה במסכת שבת פ"ז מ"ב. שלוש הראשונות - הזרע והחורש והקוצר - מותרות ביד האדם את החיטה והשעורה במצבן הגולמי. 8 המלאכות הבאות הופכות אותן ללחם.

⁵ אף ההלכה הכירה בעדיפותו של התוצר החקלאי המעובד על ידי האדם, שהושקעו בו עמל וחכמה, על פני הפרי הגולמי במצבו הטבעי. על כן שונה דינו של הלחם מדין החיטה והשעורה שמהם הוא נעשה: הוא קובע לעצמו ברכה מיוחדת לפניו - "המוציא לחם מן הארץ" - בעוד שעליהם מברכים "בורא פרי האדמה", ורק עליו מברכים לאחריו ברכת המזון מדאורייתא. כמו כן קודם הלחם לכל שאר המאכלים, וברכתו פוטר את אותם מברכה נוספת. אף דין היין שונה מדין הענבים (רק עליו נתייחדה ברכה ראשונה "בורא פרי הגפן", בניגוד לענבים שעליהם מברכים "בורא פרי העץ", כעל שאר פרות האילן; כמו כן, לפי כמה שיטות חל חיוב תרומות ומעשרות מדאורייתא רק על היין, ולא על הענבים). במסכת ברכות דף מא ע"ב אומר ר' חייא: "פת פוטר כל מיני מאכל, ויין פוטר כל מיני משקים". אף השמן שונה מן הזיתים לעניין חיוב תרומות ומעשרות מדאורייתא, החל - לפי אותן שיטות שהזכרנו - רק עליו ולא עליהם. לענין עדיפות השמן על הזיתים ראה גם את ההערה הבאה.

הראשונה של הקטע. אולם מן הצד האחר שייך צמד זה כבר למחצית השנייה, באשר הוא איננו מציין פרות במצבם הגולמי אלא פרות שהאדם הפיק מהם בכוחו ובחכמתו את מיטבם: מן הזית הפיק את השמן⁶ ומן התמרים הפיק את הדבש. אף בתוכו של צמד זה קיימת התפתחות: מוצאו של השמן - פרי הזית - מוזכר, ואילו הדבש, לא נזכר ממה הוא מופק (וראה הערה 2), ורק התוצר הסופי נזכר בכתוב. נמצא שהשמן והדבש שייכים לשתי מחציותיו של הקטע הנידון ומהווים חוליה מקשרת ביניהן, ועל כן הם נמצאים במרכזו.

חשיפת העיקרון שעל פיו בנוי הקטע הנידון כאן תבהיר את המשכו בפסוקים יא-יד. בהמשך זה מביעה התורה חשש מפני גאוותו של האדם על העושר והנכסים שצבר בארץ.⁷ המשך זה הוא מעין "תמונת ראיי" של מה שקדם לו, הן מבחינת המבנה והן מבחינת התוכן:

ח', יא השמר לך פן תשכח את ה' א-להיך...
פן תאכל ושבעת
ובתים טובים תבנה וישבת.
יב ובקרך וצאנך ירבי
וכסף וזהב ירבה לך
וכל אשר לך ירבה
יג ורם לבבך ושכחת את ה' א-להיך...

שורש הברכה הוא גם שורש הקלקול. עיקר שבחה של הארץ הוא בכך שתכונותיה הטובות הגנוזות בה **בנח** מאפשרות לאדם העמל בה להוציאן אל הפועל במאמץ אנושי ניכר. חלקו של האדם בתוצר הסופי שיצר בשותפות עם הארץ הוא שמגדיל את שבחה של הארץ.

אולם ככל שגדל חלקו של האדם בעשיית עושרו, וככל שמתרחקות פעולותיו מאותה שותפות עם הארץ, גדל החשש לכך שיאמר בלבבו (ח', יז) "כחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה" ושגאוותו זו תביא אותו לשכחת ה' ולבלתי שמור מצוותיו.

נקודת המוצא של תהליך מסוכן זה היא בנקודת הסיום של התיאור הקודם: (י) "ואכלת ושבעת...". (יב) "פן תאכל ושבעת...". אלא שבפסוק יב חסר ההמשך של פסוק י, שבלעדיו צפויה אותה הידרדרות. המשך זה הוא: "וברכת את ה' א-להיך על הארץ הטובה...".

האכילה והשביעה, שהן "השורה התחתונה" בקשר שבין האדם לארץ בקטע הקודם, הן רק ראשית תהליך ההתעשרות המופרזת בקטע שאחריו: ההמשך הוא "בתים טובים תבנה וישבת" - והבתים עדיין מונחים על הקרקע, ומאבניה של הארץ הם בנויים. אחר כך "ובקרך וצאנך ירבי" - הבקר והצאן הם כבר ניידים על פני הארץ, ותכלית גידולם היא אכילת בשר.⁸ השלב הבא הוא "וכסף וזהב ירבה לך" "וכל אשר לך ירבה" - ריבוי מופרז של עושר המנותק מן הארץ ומטובה. את כל העושר הזה עשה האדם לכאורה בכוחו ובעוצם ידו. ראשיתו בשיתוף עם הארץ, שהיא מתנת ה' לו, וסופו במנותק ממנה. והנה, אותה פעילות אנושית שהייתה בראשית העניין שבח לארץ ושבח לאדם, היא שעלולה - בהיותה מופרזת - להעביר את האדם על

⁶ רש"י פירש את הסמיכות "זית שמן" - "זיתים העושים שמן". ופירש את דבריו מפרשו בעל לבוש האורה: "נראה לי דקשה לרש"י: דפשט כל הפסוק הזה... לשבח את הארץ שמוציאה אילנות טובים והם הנושאים הפרות הטובים... אם כן למה כתב בזית 'שמן', שהוא הפרות, ולא כתב גם כן 'זית' סתם? ומתוך ואומר שפירושו 'זיתים העושים שמן', כלומר: בשאר האילנות שזכר... שבח הארץ הוא באותן פרות בעצמם שאוכלים אותם, שידוע שהם עצמן סתמן טובים מאוד ושבח הארץ הם, אבל בזית, אם כתב גם כן זית סתם היה משמע גם כן שהשבח הוא הפרי היוצא ממנו, והם הזיתים. וזה ידוע שאין העניין כן, שהזיתים עצמם אינם טובים לאכילה, ואיך ישבח בהם את ארץ ישראל! לכן הוצרך הפסוק לפרש שהשבח הוא בשמן שעושים מן הפרי... וזהו כוונת רש"י שאמר 'זיתים העושים שמן', כלומר: השבח בזית הוא בשמן שעושים מן הזיתים, לא בזיתים עצמם".
⁷ יש להוסיף כי תרבות אכילת זיתים כבושים המוכרת בימינו לא הייתה נפוצה בעבר: במקרא, כמדומני, אין נזכרת כלל אכילה של זיתים, ובדברי חז"ל נדיר הדבר ביותר.
⁸ עסקנו בכך בעיוננו לפרשה הקודמת, ואתחנן (השפע החומרי לסוגיו ולסכנותיו), בייחוד בראשם של סעיפים ג, ד וה. וראה גם הערות 4 ו-7 באותו עיון.

⁸ על יחסה של התורה להפרזה באכילת בשר ראה מה שכתבנו בעיון לפרשת בהעלותך 'משה אל מול המתאווים': מנהיגות במשבר' בסעיף ו בחלקו השני. נציין כאן שבשום מקום לא נשתבחה ארץ ישראל בשבחה של מצרים כארץ המעניקה ליושביה בשר ודגים. "ארץ מקנה" היא תכונתו של עבר הירדן המזרחי, שבו חפצו לישב בני גד ובני ראובן והביאו על עצמם את ביקורתו של משה בשל כך (ראה עיוננו לפרשות מטות מסעי). אפשר שסיבת הדבר אינה רק בהתנגשות בין אופייה החקלאי של הארץ - שהיא מתאימה להוצאת תבואה ופרות - לבין רעיית הצאן, הפוגעת ביישוב החקלאי (ועל כן אסרו חכמים לגדל בהמה דקה בארץ ישראל), אלא גם מפני יחסה העקרוני האמביוולנטי של התורה לאכילת בשר.

דעת בוראו ולהגדיל את גאוותו עד לשכחת ה' לבלתי שמור מצוותיו: "וישמך ישורון ויבעט". ואין תרופה כי אם לזכור מניין באנו אל הארץ הזאת ואל העושר הזה, מי נתן לנו את כל הטוב הזה ומי הוא שנתן לנו כוח לעשות חיל.⁹

תיאור שבחה של הארץ בפסוקים ז-י מוקף בכתובים המתארים את תקופת המדבר כאנטיתזה לישיבה בארץ. והמדבר הרי הוא:

במדבר כ', ה המקום הרע הזה, לא מקום זרע ותאנה וגפן ורמון, ומים אין לשתות.¹⁰

לפני תיאור שבחה של הארץ נאמר בפסוקים ב-ג:

וזכרת את כל הדרך אשר הוליכך ה' א-להיך זה ארבעים שנה במדבר... ויענך וירעבך, ויאכלך את המן אשר לא ידעת ולא ידעון אבתך, למען הודיעך כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם...

לאחר תיאור שבחה של הארץ נאמרו בפסוקים טו-טז דברים דומים:

המוליכך במדבר הגדל והנורא, נחש שרף ועקרב וצמאון אשר אין מים, המוציא לך מים מצור החלמיש. המאכלך מן המדבר אשר לא ידעון אבתך, למען ענתך...

חיי העם במדבר היו שלב נחוץ בתולדותיו של העם, והם נועדו לחנכו "כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם, כי על כל מוצא פי ה' יחיה האדם". זיכרון ההליכה במדבר הוא התרופה העיקרית לסכנה הצפויה לישראל דווקא בשל טובתה של הארץ ובשל העושר שהם עתידים להתעשר בה. ובכל זאת, התכלית הרצויה לחיי העם היא קיומו בארץ הטובה: בעבודת אדמתה ובאכילת כל הטוב שבה, אכילה המלווה בברכת ה' על הארץ הטובה אשר נתן לנו ובשמירת המצוות כולן. רק בארץ יתגלה חסד ה' עם ישראל בשלמותו.

ב. בין ארץ הנהר לבין ארץ הבחירה

המקום הבא בפרשת עקב שבו נידון שבחה של הארץ הוא בפרק י"א, ח-יב:

ושמרתם את כל המצוה אשר אנכי מצוך היום,	י"א, ח
למען תקחזקו ובאתם וירשתם את הארץ אשר אתם עברים שמה לרשתה.	
ולמען תאריכו ימים על האדמה אשר נשבע ה' לאבתיתכם לתת להם ולזרעם,	ט
ארץ זבת חלב ודבש.	
כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה	י

⁹ וכך מסכם הרמב"ן את כוונת דברי התורה בפסוקים יד-יח (בביאור לפסוק יח): "אם תחשוב יכחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה, תזכור ה' שהוציא אותך ממצרים, ולא היה לך שם כוח ועוצם יד כלל, ותזכור עוד כי במדבר, אשר אין לאל ידך לחיות שם, עשה לך כל צורךך, אם כן גם החיל הזה אשר עשית בכוך, ה' הוא שנתן לך הכוח כאשר עשית אותו".
¹⁰ בתלונתם זו על הבאתם למדבר בפרשת מי מריבה תיארו בני ישראל את המדבר כניגוד גמור לארץ ישראל. הם כללו בדבריהם את רוב המרכיבים המצויים בתיאור שבחה של הארץ שאנו עוסקים בו: במקום "ארץ טובה" הם מכנים את המדבר "מקום רע" שבו חסרים המים וחמישה מתוך שבעת המינים. הם אינם מזכירים בתלונתם את השמן והדבש ולא את הברזל והנחושת משום שבמדבר אין ערך להללו, אף לו היו מצויים. שכן אין דרכם של נודדי מדבר להפיק מחצבים מן האדמה ולפתח מהם תעשיית כלים, ואין דרכם לעצור זיתים ותמרים ולהפיק מהם שמן ודבש באין בתי בד. הפקת המוצרים הללו מאפיינת תרבות חקלאית מיושבת ומפותחת. בעיון לפרשת חוקת, בסופו של סעיף ד, הסברנו זאת בדרך אחרת: תלונתם נסבה רק על חסרון האמצעים הבסיסיים לקיום אנושי, ואילו השמן והדבש, הברזל והנחושת, אינם מצרכים חיוניים שלא ניתן לחיות בלעדיהם. עוד יש להעיר על הסדר המתחלף בדבריהם "תאנה וגפן", המנוגד לסדר בתיאור שבחה של הארץ וכמעט בכל המקרא - גפן ואחר כך תאנה. שינוי סדר כזה מצוי בעוד שני מקומות במקרא: ביואל ב', כב: "כי עץ נשא פריו, תאנה וגפן נתנו חילם", ובשיר השירים ב', ג: "התאנה חנטה פגיה, והגפנים סמדר נתנו ריח". ביאר זאת ר' ראובן מרגליות ז"ל בספרו המקרא והמסורה עמ' סג הערה 1: "יבכל שאר הכתובים הוסדרו (- הגפן והתאנה) לפי חשיבותם (ראה המובא בהערה 1 לעיל 'כל המוקדם בפסוק זה מוקדם לברכה)". הנה, כשידובר על גידול הפרות (- על דרך גדילתם) הוקדמה התאנה הממהרת להיגמל. כשהתאנה חונטת פגיה אזי הגפן המאחרת מפתחת הסמדר (- שזוהי פריחתה), והרימון, המאחר עוד יותר, מציץ את נצו (- ניצני פרחו, ראה שה"ש ו', יא)". סדר הבשלתם של שלושת הפרות הללו הוא שעומד גם ביסוד המשנה ביכורים פ"ג מ"א.

דברי הרב מרגליות מתאימים מאוד לפסוק ביואל ולפסוק בשיר השירים, המתארים שניהם את המציאות בשדות. אולם כיצד ניישב את הפסוק שבפי ישראל בפרשת מי מריבה? צריך לבאר כי בני ישראל לא ביקשו להדגיש כל כך בדבריהם את חסרונם של הפרות (אילו זו הייתה מגמתם היו מקדימים את הגפן החשובה יותר) אלא בעיקר את חסרון החיים הנורמליים שיש בהם עבודת אדמה ומפגש החקלאי עם מעגל השנה ועם הבשלת הפרות כסדר.

יא	לא כארץ מצרים הוא, אשר יצאתם משם, אשר תזרע את זרעך והשקית ברגלך כגן הירק. והארץ אשר אתם עברים שמה לרשתה, ארץ הרים ובקעת, למטר השמים תשתה מים.
יב	ארץ אשר ה' א-להיך דרש אותה, תמיד עיני ה' א-להיך בה, מרשית השנה ועד אחרית שנה.

כמו בקטע הקודם, גם כאן נקל להיווכח כי המילה "ארץ" חוזרת שבע פעמים כמילה מנחה.¹¹ אולם בין שני הקטעים הללו ניכרים כמה הבדלים:

א. לא בכל הופעותיה של המילה 'ארץ' במקום זה הכוונה לארץ ישראל: בפסוק י, בהופעה הרביעית - האמצעית בין השבע - מכוונת המילה 'ארץ' דווקא למצרים!

ב. בעוד שבקטע הראשון שבחה העיקרי של הארץ הוא בהיותה ארץ שבעת המינים, עיקר שבחה כאן הוא בהיותה "ארץ זבת חלב ודבש".

ג. בעוד ששם (ח', ז) "עֵינֵת וְתֵהֵמֶת יֵצְאִים בְּבִקְעָה וּבְהַר" וזורמים בנחלי הארץ, הרי שכאן (יא) "ארץ הרים ובקעת, למטר השמים תשתה מים" (דווקא הדמיון בין שני הפסוקים בתיאור פניה של הארץ כארץ הרים ובקעות מבליט את ההבדל ביניהם).

ד. ההבדל הבולט מכול הוא כי דרישת ה' והשגחתו התמידית על הארץ שנזכרו בסוף הקטע הנוכחי (פסוק יב) לא נזכרו כלל בקטע הקודם שבפרק ח'.

המפתח להבנתו של קטע זה ולמציאת הסיבה להבדלים שבינו לבין קודמו הוא בהבחנה כי **שבחה של ארץ ישראל מונגד כולו לגנותה (או לשבחה המגונה) של ארץ מצרים**. כיוון שניגוד זה בין שתי הארצות הוא עיקרו של הקטע, מתייחסת ההופעה הרביעית של המילה 'ארץ', ההופעה המרכזית, דווקא למצרים:

לא כארץ מצרים הוא.

¹¹ בכל טיעון על חזרתה של מילה מנחה בקטע נתון 7 פעמים (או מספר אחר בעל משמעות) יש להצדיק את גבולות היחידה הספרותית שבה נספרה אותה מילה. בייחוד אמורים הדברים בנאום כמו זה של משה, המהווה מסגרת ספרותית רחבה מאוד, שבה החלוקה הפנימית אינה כה ברורה וחד-משמעית.

הפסקה הקודמת שעסקנו בה (ח', ז-ז) מהווה יחידה ספרותית קטנה ומוגדרת היטב הן מבחינת תוכנה, הן מבחינת סגנונה והן מבחינת המבנה שלה. יחידה זו אמנם מהווה חלק מפרשה גדולה יותר (ח', א-יח, או שמא עד פסוק כ), המתארת את ההליכה במדבר הן לפני תיאור טובה של הארץ והן לאחריו, אולם אין בכך כדי לטשטש את ייחודה של הפסקה הנידונה בעיון זה.

הקטע השני שאנו דנים בו עתה מצריך תיחום. לכאורה הדיון הישיר על טיבה של הארץ מתחיל רק בפסוק י, שם מתחילה פרשה חדשה בחלוקת המסורה, ורק החל מפסוק זה הארץ היא הנושא הנידון. אולם באמת שלושה פסוקים אלו (י-יב) אינם עומדים בפני עצמם, אלא הם מהווים הנמקה והסבר לתביעה לשמירת המצוות שבשני הפסוקים הקודמים ח-ט - נאמר בהם ששמירת המצוות היא תנאי לירושת הארץ ולהמשכת הקיום של ישראל עליה כ"ארץ זבת חלב ודבש". דבר זה צריך הבהרה: כיצד מתבטאת תלות זו בין קיום המצוות לבין הישיבה של ישראל בארץ? על כך באה ההבהרה בהמשך: "כי הארץ... היא ארץ שהשגחת ה' התמידית עליה היא שמביאה לירידת הגשמים, שהם ההופכים אותה לארץ זבת חלב ודבש. נרמז אפוא כבר כאן כי מצב זה של הארץ תלוי במעשיהם של ישראל בה (כך תפסו את הקשר בין הפסוקים ראב"ע בד"ה כי הארץ; רמב"ן בד"ה לא כארץ מצרים, דבריו מובאים בסוף סעיף זה; ספורנו בד"ה ולמען תאריכו ובדיבורים שאחריו). גם מבחינה סגנונית קיימת אחידות לשונית בין פסוקים ח-ט להמשכם י-יב: הצירוף "הארץ אשר אתם עברים שמה לרשתה" שבפסוק ח חוזר מילולית בפסוק יא, ובשינוי קל בפסוק י. יוצא אפוא שפסוקים ח-יב מהווים יחידה אחת. יחידה זו נבדלת בבירור ממה שלפניה (י"א, ב-ז), שכן הקטע שלפניה עוסק בנסי יציאת מצרים וההליכה במדבר (את המבנה ואת המשמעות של קטע זה חשפנו במאמר 'מעשי ה' ובריתו עם ישראל - לדורם ולדורות עולם', מגדים טו, מרחשוון תשנ"ב).

אולם יחידה זו שאנו דנים בה נבדלת גם מן הפרשה הבאה בהמשך (יג-כא) "והיה אם שמע...". אף שיש ביניהן קשר אמיץ. בפרשת "והיה אם שמע" אמנם ישנו פיתוח של מה שנרמז בפסקה שלנו, אולם בכיוון שונה במקצת. ההנמקה לשמירת המצוות בפסקה שלנו היא **במהותה של הארץ**, שהיא שונה מארץ מצרים וטובה ממנה. אמנם נרמז בפסקה זו שטובה של הארץ הוא מותנה, אולם לא נאמר בפירוש שהוא עלול להתהפך לרעה מפני אי-שמירת המצוות. זאת, משום שהארץ **ביסודה** טובה היא. רק בפרשת "והיה אם שמע" נאמרים הדברים המפורשים כי קיום המצוות יביא לקיום העם על הארץ וכי אי-קיומן יביא לאיבוד. אולם אף שם מתואר הדבר כפעולתו הישירה של ה', בלא קשר לתכונת הארץ: הוא הנותן גשמים והוא העוצר את השמים. אף כשהעם אובד מארצו מחמת עזירת המטר נשארת הארץ 'ארץ טובה' כבפסקה הקודמת (פסוק יז). נסכם ונאמר: בפרשת "והיה אם שמע" אין הארץ עומדת במרכז הדיון אלא פעולתו של ה' בה, ואילו בפסקה שלפני כן, בפסוקים ח-יב, נידון טובה של הארץ כשלעצמו כהנמקה לתביעה לשמירת המצוות.

נוסיף ונעיר שהניתוח המבני הנעשה בהמשך סעיף זה מוכיח אף הוא את ייחודה של הפסקה שאנו דנים בה.

ושבחה של ארץ ישראל ערוך מסביב לפסוק זה כניגוד לו בשלושה צמדים של הופעת המילה המנחה, אשר בכל אחד מהם קיימת הקבלה לשונית או עניינית. כך נוצר לפנינו שוב מבנה כיאסטי אשר תשתיתו היא המילה המנחה 'ארץ'.¹² הניגוד הראשון המובלט בין ארץ ישראל למצרים, והוא מצוי במרכזו של הקטע, הוא בתחום הזיקה ההיסטורית של ישראל לשתי הארצות:

3. (י) כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה

4. לא כארץ מצרים הוא אשר יצאתם משם...

5. (יא) והארץ אשר אתם עברים שמה לרשתה...

ארץ כנען היא ארץ הייעוד המובטח - **ארץ העתיד** - ואילו ארץ מצרים היא זו "אשר יצאתם משם" - **ארץ העבר** שלכול ידוע מה הייתה עברנו. הניגוד השני בין שתי הארצות הוא **בטבען** של השתיים בתחום הגיאוגרפי, בתחום האקלימי ובתחום הבוטני. ניגוד זה מצוי במעגל החיצוני יותר:

2. (ט) ארץ זבת חלב ודבש

4. (י) לא כארץ מצרים הוא... אשר תזרע את זרעך והשקית ברגלך כגן הירק...

6. (יא) ארץ הרים ובקעת למטר השמים תשתה מים.

מהי "ארץ זבת חלב ודבש"? כאן אין הכוונה לדבש פירות (- תמרים) כמו בקטע הקודם, שכן הדבש כאן, כעין החלב, שניהם תוצרים של בעלי חיים. הכוונה אפוא לדבש דבורים ולחלב צאן ובקר. דבש דבורים הוא תולדה של שדות עשירי פריחה, ושפע חלב הוא תולדה של מרעה טבעי דשן. תואר זה לארץ מורה אפוא על היותה בעלת נתונים טבעיים טובים עד כדי כך שגם כאשר אין היא מעובדת עיבוד חקלאי (כאשר ההתיישבות בה דלילה, כבדורות הראשונים לאחר כיבושה) היא מספקת שפע של דבש וחלב ליושביה החיים בשטחי יערותיה ורועים בה את צאנם.¹³ היותה של ארץ כנען "ארץ זבת חלב ודבש" נובע מכך שהיא "ארץ הרים ובקעת" הניזונים ממטר השמים, כמסובר בהופעה המקבילה 6. מצרים המדברית והשחונה, הניזונה ממימי הנילוס בלבד וכל כולה אינה

¹² המילה "ארץ" משמשת כמילה מנחה במקומות רבים במקרא, בהקשרים שונים, בסוגות ספרותיות שונות ובמשמעויות שונות. לעתים משמעה 'העולם היבשתי' בניגוד לים או לשמים (במשמעות זו היא מופיעה כמילה מנחה בסיפור המבול שבו היא חוזרת 6 x 7 פעמים = 42 פעמים), לעתים משמעה ארץ ישראל ולעתים - ארץ מסוימת אחרת. ישנן יחידות ספרותיות שבהן המילה המנחה 'ארץ' שומרת על משמעות אחת לכל אורך היחידה, כמו שראינו בפסקה הקודמת שנידונה בעיון זה; ישנן יחידות שבהן המילה המנחה 'ארץ' יוצרת **מעבר** מארץ לארץ (ראה בראשית י"ב, א-ז; ירמיהו ב', ד-טו); וישנן יחידות היוצרות באמצעות מילה מנחה זו **הנגדה** בין ארץ לארץ. בעיוננו לפרשת מטות-מסעי בסעיף 1 הצבענו על המילה המנחה 'ארץ', המשמשת בסיפור המשא ומתן שבין משה לבין בני ראובן ובני גד בשתי משמעויות מנוגדות: "הארץ הזאת" - עבר הירדן המזרחי, ולעומתה "הארץ אשר נתן ה' לבני ישראל - ארץ כנען. כל אחת מאלו מופיעה בסיפור 8 פעמים, 4 בכל מחצית. שיטת ההנגדה בפסקה שלנו שונה, כמתואר למעלה. שיטה זו מצאנוה פעם נוספת בסיפור הפרדה של אברם מלוט, בראשית י"ג, ה-יח: 3 הופעות ראשונות של המילה 'ארץ' הן: (1) "ולא נשא אתם הארץ לשבת יחדו"; (2) "והכנעני והפרזי אז ישב בארץ"; (ט) "הלא כל הארץ לפניך". ההופעה הרביעית-המרכזית היא (י) "וישאל לוט את עניו וירא את כל ככר הירדן כי קלה משקה... כגן ה' כארץ מצרים". אחר כך באות עוד שלוש הופעות: (יב) "אברם ישב בארץ כנען"; (טו) "כי את כל הארץ אשר אתה ראה לך אתננה"; (יז) "קום התהלך בארץ... כי לך אתננה". (קאסוטו, מנח עד אברהם עמ' 250, ציין את המילה המנחה 'ארץ' בפרשה זו, אך לא עמד על פרטיה). העדפתו של לוט את כיכר הירדן מפני דמיונה למצרים - "כי קלה משקה" - קשורה בהנגדה של מצרים וארץ כנען בפסקה שאנו דנים בה.

¹³ ראה מ"מ בובר, דרכו של מקרא עמ' 84-85. בתקופות מאוחרות יותר, בימי בית ראשון, כאשר הייתה הארץ מיושבת בצפיפות יחסית, מציינת אכילת הדבש והחלב חזרה של הארץ למצב בלתי-מיושב כתוצאה מחורבן. כך הוא בישיהו ז', יד-כה (והמפרשים התקשו שם). עיין על כך: נגה הראובני, טבע ונוף במורשת ישראל עמ' 15-19.

בימי חז"ל כבר קשה היה לתפוס את שבחה זו של ארץ ישראל כפשוטו, אחר שהארץ הפכה להיות ארץ חקלאית מיושבת בצפיפות מזה דורות. על כן דרשו חז"ל את הביטוי "ארץ זבת חלב ודבש" - "ארץ שפרותיה שמנים כחלב ומתוקים כדבש" (כך בתרגום ירושלמי לפסוקנו, וכעין זה בתרגום יונתן וירושלמי לפסוקים נוספים שבהם מופיע ביטוי זה). במסכת כתובות קיא ע"ב נתפרש כי הדבש בביטוי זה הוא דבש הזב מן התאנים, ואילו החלב נתפרש כפשוטו - חלב הזב מן העזים (אך צירוף בין גידולי קרקע לבין היוצא מן הבהמה אינו סביר כל כך).

הרב ראובן מרגליות הראה בספרו המקרא והמסורה (פרק יח - ארץ זבת חלב ודבש, עמ' סב-סד) כי בכמה מקומות במקרא שנוכר בהם 'חלב', בייחוד בהקבלה ליי, פירשו חז"ל כי הכוונה ליי לכן. כך הוא מציע לפרש כי הביטוי "ארץ זבת חלב ודבש" אין משמעו אלא 'ארץ גפן ותאנה'. הצעתו מסתברת במה שנוגע לפרשנות של חז"ל ביטוי זה (וראה מה שהביא בהערה 5 בעמ' 30 כחזוק לכך שזו אכן תפיסתם של חז"ל). אולם זוהי **דרשה** שדרשו את הביטוי, ומגמתה היא להפוך את שבחה זו של הארץ (החזר במקרא כעשרים פעם) לשבח שיהא רלוונטי גם בדורם: לא זו בלבד שהארץ הייתה מיושבת בזמנם בצפיפות ומעובדת עיבוד חקלאי, אלא שגם תרבות האכילה לא כללה, כנראה, שימוש משמעותי בסוגי המזון הללו - חלב ודבש.

אלא עמק ארוך מסביב לנהר, היא אמנם ארץ חקלאות מפותחת ואינטנסיבית - "והשקית ברגלך כגן הירק"¹⁴ - אך אינה "ארץ זבת חלב ודבש" מטבעה.¹⁵ הניגוד השלישי בין שתי הארצות, והוא במעגל החיצוני ביותר, הוא בתחום הזיקה שבין הארץ לבין ה' ומצוותיו, זיקה הקובעת את גורל יושביה:

1. (ח) ושמרתם את כל המצוה... למען תחזקו ובאתם וירשתם את הארץ...
ולמען תאריכו ימים על האדמה אשר נשבע ה' לאבתיםכם לתת להם ולזרעם...

4. (י) לא כארץ מצרים...

7. (יב) ארץ אשר ה' א-להיך דרש אתה,
תמיד עיני ה' א-להיך בה, מרשית השנה ועד אחרית שנה.

ירושת הארץ ואריכות ימי ישראל עליה (בהופעה 1) תלויים בשמירת מצוות ה'. תלות זו מיוחדת דווקא לארץ זו, ואינה קיימת במצרים. דבר זה מוסבר בבחירת ה' את הארץ וביחסו המיוחד אליה, כמתואר בהופעה 7 המקבילה. במעגל החיצוני הזה נמצאת נקודת המוצא של הקטע כולו - בדרישה לשמירת המצוות בארץ - ובו גם נקודת הסיום והשיא בתיאור שבחיה של הארץ - בדרישת ה' את הארץ מראשית השנה ועד אחריתה.

קיים קשר ברור בין המעגל החיצון הזה לבין המעגל הפנימי יותר: הזדקקותה של הארץ מדי שנה לגשמים ותלותה בהם הן הביטוי הממשי להשגחת ה' המיוחדת עליה. לפיכך החיים בה אינם דבר המובן מאליהם כבמצרים, אלא הם תלויים בהתנהגות העם היושב בה, הישמור את מצוות ה' הדורש את הארץ בתמידות אם לאו.

וכך הסביר הרמב"ן בדבריו כאן (ד"ה לא כארץ מצרים) את הקשר בין המעגל החיצוני למעגל הפנימי יותר ואת הניגוד בין שתי הארצות:

פשוטו של מקרא בדרך האזהרות נאמר. שאמר להם 'ושמרתם את כל המצוה' וירשתם 'ארץ זבת חלב ודבש', כי ה' ייתן מטר ארצכם בעתו והארץ תיתן יבולה. אבל דעו לכם שאינה כארץ מצרים להשקות אותה ברגל מן היאורים ומן האגמים כגן הירק, רק היא 'ארץ הרים ובקעות למטר השמים תשתה מים', לא בעניין אחר, וצריכה מטר כל (השנה), ואם תעברו על רצון ה' ולא ידרוש אותה בגשמי רצון, הנה היא רעה מאוד,¹⁶ לא תזרע ולא תצמיח ולא יעלה בה כל עשב בהריה. ויחזור ויפרש כל זה בפרשה השנייה (- 'והיה אם שמעו') כי 'אם שמעו תשמעו אל מצותי... ונתתי מטר ארצכם... ואם לא תשמעו יועצר את השמים וגו'... שלא תוכלו לחיות בה בלי מטר.

ג. ארץ הבחירה בין מדבר לנהר

מעשה אנו יכולים לבאר את ההבדלים בין שני תיאורייה של הארץ בפרשתנו: בפסקה האחרונה שנידונה ('יא, ח-יב), שבה מוצבת הארץ כניגוד למצרים, לא יהא זה מתאים לשבח את הארץ על השפע החקלאי שבה כבפסקה הראשונה, שכן בכך עולה עליה ארץ מצרים, שיש בה נהר גדול וחקלאות מפותחת הכוללת את רוב שבעת המינים. גם לא יהא זה מתאים לשבח את הארץ בפסקה זו על הנחלים הזורמים בה כפי שנעשה בפסקה הראשונה, שהרי הנחלים הללו אינם משתווים כלל לנילוס של מצרים, שהוא מגדולי הנהרות שבעולם. מאידך, גשמים המרוויים את הריה ועמקיה של הארץ אינם יורדים במצרים, וגשמים אלו הם שהופכים את ארץ ישראל ל"ארץ זבת חלב ודבש", שלא כמצרים.

בפסקה הראשונה, בפרק ח', במקום שבו מנגידה התורה את החיים בארץ אל החיים במדבר, אין זה מתאים לשבח את הארץ על היותה זבת חלב ודבש (שהם כעין מתנות חינם לאדם שחי בה, ללא שעבד את אדמתה) ולא על היותה מושגחת בתמידות על ידי ה'. שכן חיי ישראל בלכתם במדבר היו בהשגחה א-לוהית מתמדת, ישירה וגלויה יותר מזו שבארץ, והמן שאכלו במדבר - לחם שמים - היה עדיף מדבש ומחלב. מה

¹⁴ תיאור זה של דרכי ההשקיה במצרים מתייחס אולי לדרך העברת מי הנילוס בתעלות השקיה מערוגה לערוגה על ידי פתיחה וסתימה שלהן באמצעות הרגליים, ואפשר שכוונתו לשאיבת מי הנילוס באמצעות מערכות שאיבה המונעות על ידי הרגליים.

¹⁵ מכאן שדתן ואבירים שיקרו ביחסם למצרים את התואר המיוחד לארץ כנען באמרו (במדבר ט"ז, יג) "המעט כי העליתנו מארץ

זבת חלב ודבש...". וראה על כך בעיונים לספר במדבר מאת נחמה ליבוביץ ע"ה עמ' 223-224.

¹⁶ אולם ראה מה שכתבנו בהערה 11 לעיל לקראת סופה.

שחסר לישראל במדבר היו חיים טבעיים של עם עובד אדמתו המוציא ממנה שפע תבואה ופרות - הם שבעת המינים. חיים כאלה הם בדרגה יותר אידיאלית מחיים התלויים בנס מתמיד כפי שהיו החיים במדבר, ועל כן מדגישה התורה בפסקה זו דווקא צד זה של שבח הארץ.

נמצא אפוא שבכל אחד משני המקומות מתאימים דברי התורה למסגרת ולמטרה אשר לשמה מופיע תיאור שבחה של הארץ.

אלא שכאן מתעוררת מאליה השאלה: האם אין סתירה בין שני התיאורים הללו? הרי בין מצרים והמדבר קיים ניגוד קיצוני, ואיך אפשר שארץ ישראל תשתבח כניגוד לשניהם גם יחד?

שבחה של הארץ הוא אכן בכך שבה מתאפשר קיום אנושי ולאומי בדרך 'שביל הזהב' האידיאלי בין שני קצוות שליליים: הקצה השלילי האחד הוא אופי הקיום במצרים, שאינה נדרשת על ידי ה'. ה' נתן ליושבי מצרים את כל צורכיהם - מים בשפע ואדמה פורייה - וכאילו ניתק מהם כל קשר. בכך מתאפשר להם לשקוע בתועבותיהם, שכן אין קיומם תלוי כל כך במעשיהם.¹⁷

אולם גם החיים בקצה האחר, החיים במדבר, אינם חיים אידיאליים. החיים של ישראל במדבר היו תלויים בנסים גלויים שנתחדשו מדי יום ביומו. המים ניתנו להם מן הסלע ואילו הלחם - מן השמים, הפך החיים הטבעיים. לתלות זו בנסים קוראת התורה 'עינוי וניסיון' (ח', ב-ג ושם טז). חיים אלה אמנם ראויים היו לישראל כהכשרה לקראת כניסתם לארץ, כחויית תשתית אשר תלווה אותם בהמשך תולדותיהם ותגן עליהם מפני הקלקול המוסרי האורב לעם עובד אדמתו מתוך שבע ועשירות.

החיים האידיאליים הם אלה שבהם חיים אדם ועם חיים טבעיים, עמלים ואוכלים מפרי עמלם המבורך בשמחה,¹⁸ בלא להיות תלויים בשינוי סדרי בראשית, ובכל זאת הסזוכים לראות בהשגחת ה' עליהם בין לטב ובין למוטב במסגרת חוקי הטבע עצמם. ערכם של מעשיהם בתחום המוסרי-הדתי הוא שקובע את הצלחתם בתחום הריאלי-הארצי. באורח חיים כזה ישנם יסודות חקלאיים-טבעיים כמו במצרים - ארץ הנהר - ויסודות של חיים תחת השגחה א-לוהית מתמדת כמו אלה שהיו במדבר. שילובם במידה הראויה הוא המאפיין את החיים בארץ הבחירה.

[ניתן למצוא שיעור זה באתר האינטרנט של בית המדרש האלקטרוני:

www.vbm-torah.org/parshah.doc

שבת שלום.]

כדי להירשם יש לשלוח בקשה לכתובת

¹⁷ א. ולא שיש כאן ח"ו מגבלה ביחס ה' למצרים, "שהכול ברשותו, ונקל בעיני ה' יתברך להאביד יושבי ארץ מצרים ולהוביש נהרותם ויאוריהם", אלא שזהו "מנהגו של עולם" כדברי רמב"ן (י"א, י ד"ה לא כארץ מצרים). ואכן, ההבדל בין דרכי ענישתן על ידי ה' של הארצות התלויות בגשמים לבין דרך ענישתה של מצרים נידון בזכריה י"ד, יז-יח: "והיה אשר לא יעלה מאת משפחות הארץ אל ירושלם להשתחוות למלך ה' צבא-ות, ולא עליהם יהיה הגשם. ואם משפחת מצרים לא תעלה ולא באה ולא עליהם, תהיה המגפה אשר יגף ה' את הגוים אשר לא יעלו לחג את חג הסוכות". וביאר שם רש"י בד"ה ואם משפחת מצרים לא תעלה: "והם אין צריכין לגשמים, שנילוס עולה ומשקה אותה, 'ולא עליהם' - תהיה הגשם שלהם, כלומר: לא ישקה אותם נילוס. וכן תרגם יונתן 'לא עליהם יסק נילוס'".

ב. האמור למעלה בגוף העיון על מצרים הוא כעין מה שהשיב ר' שמחה בונים מפשיסחה לחסיד ששאל אותו מה קללה יש לנחש בגזרת "ועפר תאכל כל ימי חיידך", והלוא דווקא כך ימצא בכל מקום מה שנחוץ לו למחייתו. והשיב לו: הנחש, נתן לו השם כל מה שהוא צריך, שלא יערוך אליו שום בקשה.

ג. בספרו של משה סתוי גלויות וסתומות בלשון (ת"א תשכ"א) מצאנו כזאת: "בשפה הערבית מתהלכת מימרה: 'אהל מצר מה ביערף אללה' - אנשי מצרים אינם מכירים (- מודים) בא-לוהים. והדברים תמוהים, מדוע ולמה אין בני מצרים מודים בא-לוהים, ועל מה מושתתת מימרה זו? אולם כשאנו פותחים את ספר דברים י"א, י-יב... מתחוור לנו... מי שמשקה את האדמה ברגליים כן הירק... ואינו זקוק לברכת שמים מעל, ומי ששונה מים בלי מטר השמים - אין הוא רואה צורך בא-לוהים...".

ד. מעניין לציין כי על פי עדותו של הרודוטוס, המצרים שבימיו ראו את תלותם במימי הנילוס המשקה את אדמתם ומעניק להם ביטחון כלכלי כיתרון גם בהקשר הדתי. כך הוא מעיד עליהם (כתבי הרודוטוס, תרגום ד"ר שור, ירושלים תרצ"ה, כרך א עמ' 90): "בשמעם כי בכל ארץ היוונים יורד גשם, ולא תושקה על ידי נהרות כמו שלהן, אמרו כי פעם אחת ייכזבו היוונים משברם וירעבו מאוד, המילה הזאת רצו לאמור: אם לא ירצה הא-ל לתת להם גשם, ובצורת ממושכה תבוא עליהם, ימותו היוונים ברעב, כי אין להם מוצא אחר להשיג מים...". בתפיסה האלילית המצרית מהווה התלות ברצון האל תלות שרירותית מפחידה. לא כן בתורה, המלמדת כי ירידת הגשמים או עצירתם תלויים במעשי האדם ובחוקיות מוסרית ידועה היטב מראש.¹⁸ כך הם הרי כל חיי האדם בעולמנו זה, חיים שבהם הוא ניחן בבחירה חופשית ואינו אוכל "נהמא דכיסופא".

MAJORDOMO@ETZION.ORG.IL

עם התוכן:

GET YHE-TEST H-SUBSCRIBE

קיימת גם מערכת שיעורים באנגלית. כדי לקבל את רשימת השיעורים יש לשלוח בקשה לכתובת:

LISTS@VBM-TORAH.ORG

עם התוכן:

GET YHE-ABOUT
COURSES

בשאלות אפשר לפנות למשרד הישיבה 02-9931-456 ולבקש את משרד האינטרנט, או לכתוב לכתובת

YHE@VIRTUAL.CO.IL

כל הזכויות שמורות 2000 לישיבת הר עציון ולרב אלחנן סמט.